

Соколюк А.М.

*аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРИМУСОВА ПСИХІАТРИЧНА ДОПОМОГА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ В СВІТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Психічне здоров'я відноситься до першочергових благ особи. За його відсутності в тій чи іншій мірі втрачає значення більшість інших цінностей. Захист прав осіб із вадами психічного здоров'я є одним з важливих завдань державних органів. Органи Ради Європи, діяльність яких направлена на забезпечення прав та свобод людини (Комітет міністрів Ради Європи, Комісар Ради Європи з прав людини, Європейська комісія з прав людини) одержують велику кількість скарг громадян України про порушення прав людини при наданні психіатричної допомоги. Водночас, дотримання прав і свобод людини та громадянина має стати невід'ємною частиною євроінтеграційного процесу України і, відповідно, становлення нашої країни як розвиненої, правової, демократичної держави.

Дослідженням проблеми захисту прав осіб з психічними розладами в порядку цивільного судочинства займалися такі провідні українські вчені як В.В. Комаров, Р.М. Мінченко, О.С. Погребняк, Ю.Д. Притика, Г.О. Світлична, С.А. Чванкін, М.М. Ясинюк та інші. Однак, в їх роботах розглядалися здебільшого процедурні питання надання особі примусової психіатричної допомоги, без здійснення детального аналізу цієї проблеми крізь призму європейських стандартів у сфері захисту прав людини та практики Європейського Суду з прав людини.

В Україні регламентація надання психіатричної допомоги здійснюється на рівні національного та наднаціонального законодавства. Серед основних нормативно-правових актів у сфері охорони психічного здоров'я є Конституція України, Основи законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року, Закон України від 22 лютого 2000 року «Про психіатричну допомогу», Цивільний

процесуальний кодекс України (далі — ЦПК) та ряд інших законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Конституція України в ст. 29 передбачає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Положення даної статті відповідають п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, в якому зазначається, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім певних випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. Одним із таких випадків є законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алко- та наркозалежних та асоціальних осіб.

Отже можна зробити висновок, що стаття 5 Конвенції стосується усіх випадків позбавлення волі. Так, у справі «М. проти України» (заява № 2452/04), рішення від 19 квітня 2012 року, заявниця вказала на порушення її права на свободу та особисту недоторканність під час кількох випадків госпіталізації до психіатричного закладу, а саме за пунктом 1 статті 5 Конвенції:

- при другій та третій госпіталізації — заявниця не була повідомлена про відповідне судове засідання; в судовому рішенні не були відзначені дії заявниці, що призвели до госпіталізації, термін госпіталізації; відсутність можливості залучення незалежних фахівців у справах про примусову госпіталізацію та можливості оскарження таких рішень;

- при четвертій госпіталізації — відсутність документального підтвердження щодо періодичного огляду заявниці з метою встановлення підстав для продовження госпіталізації, відсутність у заявниці можливості отримати юридичну допомогу для захисту своїх інтересів на час госпіталізації Європейський суд встановив порушення пункту 1 статті 5 Конвенції. Суд визнав, що мало місце порушення пункту 1 статті 5 Конвенції під час другої, третьої та четвертої госпіталізації заявниці до психіатричного закладу [1].

Госпіталізація громадянки М. проводилася в порядку ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу». У цій статті вказується, що особа віком до 14 років (малолітня особа) госпіталізується до психіатричного закладу на прохання або за згодою її батьків чи іншого законного представника, а також передбачено, що особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, госпіталізується до психіатричного закладу на прохання або за згодою її опікуна. Якщо така згода відсутня, госпіталізація неповнолітнього

проводиться за рішенням (згодою) органу опіки та піклування, яке може бути оскаржено до суду. Особа може бути госпіталізована до психіатричного закладу в примусовому порядку на підставах, передбачених статтею 14 Закону України «Про психіатричну допомогу» (без наявності усвідомленої згоди, за рішенням суду). Процедура судового розгляду питання про таку госпіталізацію регулюється Главою 10 Цивільного процесуального кодексу України [2, с. 182-184].

Якщо госпіталізація визнана доцільною, то представник медичного закладу, в якому перебуває особа, протягом 24 годин направляє до суду за місцезнаходженням цього закладу заяву про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку із зазначенням терміну надання такої допомоги. У суді вказана заява розглядається протягом 24 годин з дня надходження її до суду.

У справі «Шторк проти Німеччини» Європейський суд з прав людини вказує, що поняття позбавлення волі включає в себе об'єктивний елемент (обмеження у просторі на значний проміжок часу) та суб'єктивний елемент (відсутність згоди цієї особи на таке обмеження) [3]. Однак затримання особи може призвести до порушення статті 5 Конвенції навіть тоді, коли особа сама погодилась на нього. Згода особи на поміщення в психіатричний заклад для стаціонарного лікування може бути прийнятною тільки за умови, що особа здатна самостійно її дати, розуміючи наслідки, що інформація стосовно госпіталізації та лікування була надана в адекватний спосіб [4].

Умова щодо законності затримання «в порядку встановленому законом», вимагає наявності в національному законодавстві «справедливих та належних процедур» та адекватного правового захисту від свавільного позбавлення волі. У рішенні по справі «Штукатуров проти Росії» Європейський суд з прав людини вказав, що в контексті положень пункту 1 статті 5 Конвенції «в основі поняття «процедура, встановлена законом» лежить справедлива та належна процедура, а саме, що рішення про вжиття будь-якого заходу, який позбавляє особу свободи, має прийматись та виконуватись повноважним суб'єктом і не бути свавільним». Тобто, тримання під вартою не може вважатись «законним» в розумінні підпункту пункту 1 статті 5 Конвенції, якщо національна процедура не забезпечує достатніх гарантій проти свавілля [5].

Зі змісту ст. 29 Конституції України витікає, що позбавлення волі можливе виключно за вмотивованим рішенням суду і тільки на

підставах, передбачених законом. Госпіталізація недієздатної особи до психіатричного закладу, передбачена у ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу», проводиться на її прохання чи за рішенням опікуна такої особи за наявності рішення лікаря-психіатра. За змістом п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, госпіталізація недієздатної особи до психіатричного закладу є позбавленням її волі, тому що вона тримається в обмеженому просторі протягом тривалого часу за відсутності її згоди.

Таким чином, практика Європейського суду з прав людини направлена на забезпечення реалізації прав, свобод та інтересів осіб, не залежно від їх психічного стану. Українське законодавство на належному рівні відображає вимоги та принципи Конвенції про захист прав та основних свобод, проте деякі питання досі залишаються такими, що не відповідають практиці Європейського суду з прав людини. Отже, для забезпечення прав, свобод та інтересів недієздатної особи, якій надається примусова психіатрична допомога, необхідно встановити судовий порядок розгляду справ, при госпіталізації такої особи без її письмової згоди.

Література:

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «М. проти України» (M. v. Ukraine) від 19 квітня 2012 року, заява № 2452/04. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-110515>.
2. Окреме провадження в цивільному процесі України : Навч. посіб. / Під ред. Р. М. Мінченко. — Одеса: Фенікс, 2010. — 224 с.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шторк проти Німеччини» №61603/00 від 16 червня 2005 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-69374>.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Осипенко проти України» №4634/04. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-101676>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Штукатуров проти Росії» від 27 березня 2008 року № 44009/05. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-85611>.